

MEŞHED NÜSHASI TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMESİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE NOTLAR

SOME NOTES ON THE VOCABULARY OF TURKISH KORAN TRANSLATIONS OF MASHHAD MANUSCRIPT

Yaşar ŞİMŞEK*

Öz

Tarihî derinliği ve coğrafi genişliği ile Türkçe, 7. yüzyıldan günümüze Japon Denizi'nden Avrupa içlerine kadar yazı dili olarak kullanılagelmiştir. Söz konusu tarihî derinlik ve coğrafi genişlikte konuşulan Türkçenin söz varlığını bütünüyle gözler önüne sermek ne yazık ki şu ana kadar mümkün olmamıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri 14. yüzyıl ve öncesine ait eserlerin azlığıdır. Türklük Bilgisi çalışmalarının hız kesmeden devam ettiği günümüzde, araştırmacılar tarafından literatüre kazandırılan, gün yüzüne çıkarılan her yeni eser Türkçe söz varlığı çalışmaları son derece ehemmiyetlidir. Bu eserlerden biri de daha önce tarafımızdan ilim âlemine tanıtılan Meşhed Nüshası Kur'an Tercümesidir. Bu makalenin konusunu Meşhed Nüshasında tanıklanan atıuçmak, çıpuğ, imğurt-, ilekle-, çapğaklamak, kömerlemiş, yağğın ve yata- sözcükleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kur'an Tercümesi, Harezmi Türkçesi, Meşhed Nüshası Kur'an Tercümesi.

Abstract

Turkish language has become written extending from Japanese Sea to interiors of Europe with its historical profoundness and geographical extensivity beginning from 7th century to today. Unfortunately, up until now it has not been possible to show the vocabulary of Turkish language that is spoken with this historical profoundness and geographical extensivity in its entirety. One of the most important reasons for this is the scarcity of the works that belongs to 14th century and before. Today, when the studies on the knowledge about Turkology go incessantly, every new manuscript that has been uncovered and added to the available literature is of great importance for the Turkish vocabulary studies. One of these works is Koran Translations of Mashhad Manuscript, which has been introduced to scientific area by us. The topic of this essay comprises of the words witnessed in the Mashhad Manuscripts including atıuçmak, çıpuğ, imğurt-, ilekle-, çapğaklamak, kömerlemiş, yağğın and yata-.

Keywords

Koran Translation, Khorezm Turkish, Koran Translations Of Mashhad Manuscript.

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ysimsek55@gmail.com

Giriş

Türkçe ilk Kur'an tercümeleleri, Türk dili tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bunun en büyük sebebi bu tercümelerin, özellikle de satırarası yöntemle yapılanların, Arapça ve Farsça etkisinden uzak, sade, anlaşılır bir dille Türkçenin Kur'an kavramlarını karşılayabildiğini göstermesidir. Kur'an'ın Türkçeye yapılan ilk tercümeleleri Karahanlı Türkçesi özellikleri gösterir, fakat bugüne kadar Karahanlılar döneminde yapıldığından kesin olarak emin olduğumuz herhangi bir nüsha tespit edilememiştir. En eski tercümelerin ya istinsah tarihleri yoktur ya da 14. yüzyıl gibi geç bir dönemde istinsah edilmişlerdir. Rylands, TİEM 73, Özbekistan ve Hekimoğlu Nüshaları satırarası kelime kelime tercümedir. Literatürde Orta Asya Kur'an Tefsiri, Çağatay Türkçesi Kur'an Tefsiri, Yakub-i Çerhi Tefsiri adlarıyla bilinen tercümeleler ise birer tefsirdir.

Bu saydığımız eserlerin dışında, İnan / Meşhed'de Âstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi'nde 3 nüsha daha tespit edilmiştir. Bu üç nüsha ilgili kütüphanede 293, 1007 ve 2229 numaraları ile kayıtlıdır. Nüshalardan ilki daha önceki bir yazımızda mevzu bahis edilmişti (bk. Şimşek – Sertkaya 2015). Üç nüsha da Harezmi Türkçesi eserleri arasında sayılabilir. 1007 numaradaki nüsha, Sağol (1993) tarafından üzerinde doktora çalışması yapılan Hekimoğlu Nüshasının başka bir istinsahıdır. 22 satır (11 orijinal metin + 11 tercüme (ilk varak beşer satırdır)) nesih hatla yazılmış bu nüsha 692 sayfadır. Fâtiha suresinden Zilzal suresinin sonuna kadardır. Fâtiha suresinin tercümesi Farsça, kalan kısımlar Harezmi Türkçesi ile tercüme edilmiştir. Ketebe kaydı bulunmayan eser sondan eksiktir. Metin harekesizdir ve kelimelerin yazımında nokta çoğunlukla kullanılmamıştır. 2229 numarada korunan nüsha ise, satırarası, kelime kelime tercüme olup hem Farsça hem Türkçe tercümedir. Kur'an'ın dört cüzünü içeren bu nüsha, Âl-i İmrân suresinin 92. ayetinden Nisâ suresinin 24. ayetine kadardır. Yani tercümenin çok büyük bir bölümü kayıptır. 152 varaktan oluşan bu eserin her sayfasında ortalama 10 kelime vardır. Bu 10 kelime, 3 satır Arapça metin arasına Farsça tercümesi ile birlikte yerleştirilmiştir. Bu özelliği ile Rylands Nüshasını andırmaktadır. Tercüme nesih hatla, Türkçe için siyah mürekkep; Farsça için kırmızı mürekkep kullanılarak yapılmıştır.

Kur'an'ın Doğu Türkçesine yapılan tercümeleri yakın bir zamana kadar satırarası tercümele ve tefsirler olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmekteydi. Meşhed Âstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi 293 numarada muhafaza edilen Kur'an tercümesinin ilim âlemine tanıtılmasıyla Türkçe Kur'an tercümelerinin hazırlanmasında üçüncü bir yöntemin daha uygulandığı gün yüzüne çıkarıldı.

Daha önce ilim âlemine tanıttığımız 361 varaklık bu nüsha¹, Sâd suresinden Kur'an-ı Kerim'in sonuna kadardır. Seyyidi'l-Hattât unvanlı Şeyh Yûsuf el-Ebâriyy oğlu Muhammed tarafından Hicrî 10 Şa'ban 737 / Miladi 14 Mart 1337 Cuma günü tamamlanmıştır. Nüsha, Harezmi Türkçesi ile yapılmış olmasının yanında, şu ana kadar tespit edilen tercümelerin hiçbirinde görülmeyen bir yöntemle oluşturulmuştur. Eser, hem satırarası kelime kelime tercüme hem de surelerin tefsirini içermektedir. Kelime kelime tercümede, hiçbir nüshada görülmeyen bir yöntemle Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları da notlanmıştır. Böylece bir Arapça kavram için birden çok karşılık verilmiş olmaktadır². Bu nüsha hem yapılış yöntemi hem de zengin söz varlığı ile Türk dili tarihinde çok önemli bir yere sahiptir.

¹ Daha önceki yayınumuzda eserin 645 varak olduğu bilgisine yer verilmişti. Bu hatalı bilgi yukarıdaki gibi düzeltilmelidir.

² Yazma metinde notlanan sözcükler dipnot sistemiyle gösterilmiştir.

Bu makalede, Meşhed Nüshası Kur'an tercümesinde (293 numaralı nüsha) tanıklanan *awuçmaq*, *çıpuq*, *ımgurt*, *ilekle*, *kağgaklamak*, *kömerlemiş*, *yağın* ve *yata* sözcükleri üzerinde durulacaktır.

1. *awuçmaq*³ (Ar. *zığs*)

tağı tutđı⁴ eling birle awuçmaq⁵ urđıl aning birle tağı anting sınmayın tutulmağıl biz bulduđ⁶ anı şabr kılđan⁷ neme yađşı⁸ kul hağıkat üze ol irdi idika kaytđan⁹ [7b/4-6] (Sâd/44) “Şöyle dedik: “Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma.” Gerçekten biz Eyyûb’u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah’a çok yönelen bir kimse idi.” (DİB KM:455).

Ar. *zığs* “reyhan, ot veya yonca tutamı” (Müfredat 621) sözcüğüne karşılık olarak yazılan *awuçmaq* Türk dili tarihinde TİEM 73 ve Hekimoğlu Nüshaları dışında başka bir metinde tanıklanamamıştır (bk. Ünlü 2004:155; Sağol 1993:347):

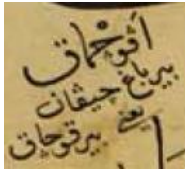
tutđıl eling birle bir awuçmaq urđıl anı sımağıl andığını biz buldumuz anı serigli neme edđü kul ol ol idike yangan (TİEM 73 Nüshası). *tağı tutđıl eling birle awuçmaq tağı urđıl aning birle tağı ant içmegil biz bulduğ anı şabr kılđan neme yağşı kul hağıkat üze ol kaytđan* (Hekimoğlu Nüshası).

awuçmaq, üç nüsha da aynı ayetin tercümesinde (Sâd/44) Ar. *zığs* sözcüğüne karşılığdır. Arapça sözcük, Kur’an-ı Kerim’de yalnızca bir kez geçmektedir.

Sözcüğün sadece Kur’an tercümelerinde tanıklanması, bir nüshadan başka bir nüshaya kopyalanması ile ilgili olmalıdır.

“demet” olarak anlamlandırdığımız *awuçmaq*, *bir bağ çıwan ya’ nı bir koçak* şeklinde notlanmıştır¹⁰. Ünlü çalışmasında sözcüğü “avuç” olarak anlamlandırmıştır (2004:342). Sözcüğün “avuç” olarak değerlendirilmesi, hatalı bir anlamlandırma olmuştur. *awuçmaq*, yukarıda belirtildiği üzere Ar. *zığs* kelimesine karşılık olarak yazılmıştır. Ar. *zığs* kelimesinin diğer tercümelerde *cefân* (Rylands Nüshası) (Ata 2013:34); *awuçmaq* (Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993:347); *bir dutam çıbuq* (Bursa Nüshası) (Küçük 2014:279) *ağaçlar* (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992:488) şeklinde tercüme edilmesi durumu böyle izah etmeyi gerektirmektedir. Ayrıca *awuçmaq*, daha önce Sağol tarafından “demet” olarak anlamlandırılmıştı (1993:539).

Sözcüğün kökeni üzerine ileri sürülebilecek iki muhtemel görüşten de bahsetmek yerinde olacaktır. İlk ihtimale göre, -mAk ekinin varlığından hareketle, bir fiil kök / gövdesi aranmalıdır. Buna göre, sözcüğün kökü ilk kez Eski Uygur Türkçesinde karşımıza çıkan *av-* “toplanmak, üşüşmek, etrafını çevirmek” fiilidir: *av-* “toplanmak” (DTS 69); “toplamak, bir araya getirmek”; (birinin etrafına) toplanmak” (EDPT 4)¹¹.

3

4 tağı alđıl

5 bir bağ çıwan ya’ nı bir koçak

6 taptuğ

7 işkibeylü

8 neme edđü

9 yangan

10 *çıwan* kelimesi Ar. *cefân* kelimesinin /f/ > /w/ değişmesi geçirmiş şeklidir. *koçak* kelimesi ise semantik olarak ET. *koç-* “kucaklamak” ile ilgili görünmektedir. Zira *koçan* “Mısırların taneleri alındıktan sonra kalan sert bölüm” de ET. *koç-* “kucaklamak” fiilinden getirilmektedir. (Gülensoy 2011:530).

11 EUTS’de sadece *avla-* kayıtlıdır: *avla-* “bir şeyi çevrelemek, çevresini dolaşmak” (EUTS 26). [*avla-* < *avala-* < *avla-* (EDPT 10)]. UW’de ise *av-* madde başıdır (UW 275). Sözcüğün DLT ve KB dizininde imlasi metinde olduğu gibi

awuçmak sözcüğünün *aw-* < *av-* köküne eklenen, *yapıç-* “yapışmak” (< yap- “örtmek, kapamak”) (KB 719; 1303 vd.); DLT *yapçın-* ~ *yapçun-* “yapışmak” (< yap-ıç-ın-) (Taş 2009:171) örneğinde görülen -ç- fiilden fiil yapma eki + -mAk mastar ekiyle oluştuğu ihtimaller dâhilinde değerlendirilebilir, fakat bu zayıf bir ihtimaldir. *yapıç-* “yapışmak” sözcüğü *yapıç-* < *yapış-* olmalıdır. Ayrıca *yapçun-* “yapışmak” fiili Taş’ın belirttiği gibi (< yap-ıç-ın-) şeklinde değil, (yap-çı-n-) şeklinde açıklanmalıdır. krş. *sürçi-* “sürmek, serpmek; (boya vb.) püskürtmek; dağıtmak; yaymak, saçmak ... (*sürt-* “(yağ vb. şeyleri) sürmek (DLT 841); *hapçi-* “kapmak, sıkmak, sıkıştırmak, kısmak; çimdiklemek, kıstırmak ... (< kap- “kapmak; kavramak, tutmak” EDPT 580) (Lessing 2003:1153; 1380).

İkinci ve güçlü olan ihtimale göre ise, *awuçmak*, TT. *avuç* < ET. *adut* “avuç” sözcüğünün -mAk ekiyle genişlemiş şeklidir ve “demet” anlamını Kur’an tercümeleleri ile kazanmıştır. Bu ekin kalıcı isimler yaptığı bilinmektedir, (*angdurmak* “öğüt, nasihat, hatırlatma”; *arsıkmak* “aldanma”; *artmak* “ihsan, lütuf”; *çatmak* “iftira” (Üşenmez 2013:289;294;294;335); *tegürmek* “tebliğ”; *tenglemek* “takdir”; *yağutmak* “yakınlık” (Ata 2013:667;671;737) gibi.), fakat bir isme gelerek yeni bir isim türettiği örneği tarihî Türk dili alanında rastlanmamıştır.

İlk Kur’an tercümelerinin söz varlığı, İslami terimlerin Türkçe ile karşılanabildiğini göstermektedir. Bu zengin söz varlığının bir kısmı müellif ya da müstensihler tarafından “üretilmiştir”. Öyle ki bazı sözcüklere yalnızca ilk Kur’an tercümelerinde tesadüf edilmektedir. Bu cümleden, Topkapı Nüshasından aldığımız şu örnekler dikkate değerdir: *ayrıtıl-* (Ar. furkân) “hak ile batılı birbirinden ayırmak, furkan” 199a/2; *balık haqqı* (Ar. nün) “Kalem sûresinde, mukatta harfi olan nun’un açıklaması” 575a/8; *beñdeş şakla-* (Ar. kışâş) “kısasa kısas yapmak” 32a/8; *irtelemekleme* (Ar. âşâl) “ikindi” 194b/1; *iş sürici* (Ar. vekil) “vekil” 362b/5; *ortaca yüri-* (Ar. kâfâ) “zanla karar vermek, bilinmedik şeyin ardına düşmek” 322b/2; *yaşu dut-* (Ar. seḥr / istiḥzâ) “alay konusu etmek” 514b/10; *yuḡaru ayaḡ* (Ar. derece) “Allah indinde ilim ve irfan bakımından diğerlerinden üstün olan” 103a/3. Türkçe ilk Kur’an tercümeleri, şekil bilgisi açısından da bazı “sıra dışı” özellikler barındırmaktadır. Mesela, yer yer -n- dönüşlü çatı eki edilgen yapı ifade etmektedir: *buyurun-* “buyrulmak, emredilmek” (572a/2); *kıḡırın-* “çağrılmak” (575b/10). Görmeye alışık olmadığımız bir diğer yapı -n- dönüşlülük eki ve -l- edilgenlik ekinin üst üste gelmesidir: *kesinil-* “kesilmek” (125b/7); *ḡorḡudunul-* “korkutulmak” (517b/4)¹².

Bu gibi yapılar, müellif ya da müstensihin Kur’an kavramlarını Türkçe ile karşılama ve Arapça fiilleri Türkçeye şeklen uydurma endişesi ile “oluşturulmuştur”. -mAk ekinin bir isme eklenerek yeni bir sözcük türetmesi “sıra dışı” bir özellik olarak değerlendirilmelidir.

“Clason, **aḡyu-t/ç* sözcüğünün asıl anlamının “miktar olarak avuç dolusu” olduğu, ancak birçok lehçede “avuç” anlamının da bulunduğu düşüncesindedir. Tenişev, Türk Dili kaynaklarında **aḡyu-t/ç* teriminin “avuç dolusu”, “aya” anlamlarında kullanıldığını tespit etmiştir. Tarihsel ve modern Türk dili alanında *adut*, *avut*, *avut-ça*, *avuç-ça*, *avuç*, *ouç*, *auç*, *uvuç*, *uuç*, *uvıs*, *u:ç*, *uus*, *hovuç*, *o:s*, *os*, *adis*, *ıtıs*, *ıvas* şekillerinde görülen bu sözün “elin iç kısmı” anlamı temel anlamı olmalıdır. Bu sözün “avuç miktarı” anlamı ise metaforik anlamdır.” (Tufar 2010:214).

awuçmak sözcüğünün geçtiği ayette, metaforik bir anlatım bulunmamaktadır, fakat Ar. *zıḡs* “reyhan, ot veya yonca tutamı” sözcüğü anlam olarak *awuç* “avuç miktarı” ile örtüşmektedir.

/w/’lidir: *aw-* “toplanmak, üşüşmek, etrafını çevirmek” (KB 460; 1806; 2408 vd.) *av-* “birbirinin etrafında sıkışık olarak toplanmak, etrafını çevirmek, sarmak” (DLT 564).

¹² Detaylı bilgi için bk. Şimşek 2017.

2. çıpuğ¹³ (Ar. -)

Semüd boğununing sözi

velikin Şemüdlıgılar Şâlih boğunu erdiler bir ün birle yok boldılar ol ödde kim Şâlih yalavaç ingen botusı¹⁴ birle taşdın çıkardı tiwe anlarning arasında turur erdi ol tiweni bir oğlan boğazladı çıpuğ közlüg kızıl saçlıg kaçan tiweni öldürdiler erse Şâlih bir ança kişiler birle keldiler [66b/12-67a/3].

Semud halkının anlatıldığı bölümde kayıtlanan *çıpuğ*, “(göz için) yaralı, hasta” anlamındadır ve Türkiye Türkçesi ağızlarında *çibık* “göz hastalığı”; “çocukların topuğunun arkasında çıkan yara” anlamlarında yaşamaktadır (DS III:1157).

Türklere ait ilk tıp metinleri Eski Uygur dönemine aittir, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinden ise herhangi bir tıp metni günümüze ulaşmamıştır. Anadolu sahasında ise hatırı sayılır bir külliyattan bahsetmek mümkündür. Hatta Muhammed bin Mahmûd Şirvânî'nin Mürşid adlı eseri ve Sinoplu Mü'min tarafından kaleme alınan Zâhire-i Murâdiye sadece göz hastalıkları ile ilgilidir. İncelediğimiz sözcüğün bu metinlerde dahi geçmemesi ilginçtir.

Bu sözcük, eldeki veriler dâhilinde sadece Orta Asya Kur'an Tefsirinde tespit edilebilmiştir, fakat Borovkov tarafından *çituğ* “sivri, keskin, şiddetli” okunmuştur. Borovkov, sözcüğün okunuşundan emin olamamış, bu sebeple de sözcüğün okunuşuna ve verdiği anlama (?) koymuştur:

çituğ (?) “sivri, keskin, şiddetli (?)” ...aydı erin şifatin okudım kitâb içinde çituğ közlüg kışka boyluğ ... kaşında meñi bolğay “... O adamın niteliğini kitapta okudum, keskin gözlü (bakışlı), kısa boylu ... kaşında beni var” (Borovkov 1963:360; 2002:97).

Okuma ve anlamlandırma şöyle olmalıdır: ... *Aydı: Eriñ şifatin okudım kitâb içinde, çıpuğ közlüg, kışka boyluğ ... kaşında meñi bolğay “... O adamın vasfını (dış görünüşünü) kitaptan okudum, gözü hasta (yaralı), kısa boylu ... kaşında beni var.”*

Dankoff, Derleme Sözlüğünde aynı anlam alanına sahip *cirbit*, *cıbidih*, *cıbrı*, *cıprt*, *çıprt*, *cirbit*, *cibek*, *cibik*, *cinbit*, *cürbek*, *cirbik*, *çirpik*, “çapak” (DS III:984); *çibık* “göz hastalığı” (DS III:1157) *çirpik*, “çapak” (DS III:1189); *şirkıt*, *şırhit* “göz çapağı” (DS X:3772); *şırpık* “sakat göz” (DS X:3773); *şibik*, *şibek*, *şibik*, *şirbik*, *şirik*, *şirpit* “çapak” (DS X:3775); *şibidik*, *şipik*, *şipitik* “kızanık, hasta göz”; *şirbitli*, *şirpitli*, *şirgilli* “gözü akan, çapaklı” (DS X:3783) sözcüklerinin kökenini “rheumy-eyed” anlamındaki Ermenice *ժիպոն* *çipr* olarak açıklamıştır (Dankoff 1995:98). Tietze ve Bläsing de Dankoff ile aynı görüştedir: *çibık* “göz hastalığı” < Ermenice *çipr* “çapak” (Tietze 2002:503; Bläsing 1992:32).

Ermenice *çipr* > TT. ağ. *çibık* fonetik olarak izaha muhtaçtır.

Halk ağızlarında göz hastalıkları için kullanılan terimlerin Türkçe olması dikkate alınmalıdır: *ağrıcağ* “gözde sürekli çapak yapan bir göz hastalığı”; *ak su* “göz merceğinin saydamlığını kaybederek beyazlamasından meydana gelen bir göz hastalığı”; *göğündürme* “göz hastalığı”; *ıssırgı* “trahoma benzer bir tür göz hastalığı”; *kızıl gıcık* “kaşıntı veren bir tür göz hastalığı”; *karaca* “bir göz hastalığı”; *karasu* “gözün iç basıncının artması ile meydana gelen ve körlüğe yol açan göz hastalığı”; *karık* “bir göz hastalığı”; *kırlangıç* “köy köy dolaşarak göz hastalıklarını tedavi eden diplomasız göz hekimi”; *tavukkarası* “alaca karanlıkta görüşün

¹³

¹⁴ bota

azalması biçiminde görülen göz hastalığı, gece körlüğü" (ÖTS 146; 163; 1739; 2058; 2660; 2414; 2425; 2626; 4648) gibi.

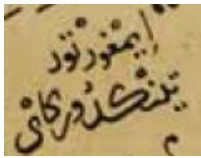
çıpuk sözcüğü, *arpacuk* "arpacık denilen göz hastalığı" (DS I:330); *dirsek* "arpacık denilen göz hastalığı" (DS IV:1519); *it dirseği* "göz kapağında çıkan sivilce, arpacık" (DS VII:2567); *incir / incili / incilo* "gözde çıkan arpacık" (DS VII: 2539); *kedi dirseği* "göz kapaklarında çıkan sivilce, arpacık"; *kedi memesi* "koltuk altında çıkan bir çeşit çıban" (DS VIII: 2717-2718) *kuş kuyruğu* "1. büyük çıban, 2. difteri" (DS VIII: 3016) gibi benzetme ilgisiyle kurulan bir adlandırma örneği olmalıdır.

Derleme Sözlüğünde konumuzla ilgili *çıbıkçı* "çubuk hastalığına yakalanmış çocukların ayağına çubuk vurarak iyileştirdiği sanılan kimse" ve *çıbıklatma* "çubuk adı verilen hastalıktan yürüyemeyen çocukların tabanına çubukla yavaş yavaş vurmak" (DS III: 1157) kayıtlıdır. Buna göre *çıpuk* sözcüğü TT. *çubuk* "çubuk" (< ET. *çıbık* "dalların taze çubuğu, ince dal, değnek" (DLT 620) (< *çıp* "ince dal" (DLT 624)) + *potuğ* "deve yavrusu" (DS IX: 3474) (< ET. *botu*) gibi örneklerde karşımıza çıkan +k küçültme görevinde isimden isim yapma eki şeklinde açıklanabilir.

3. *ımgurt*¹⁵ (Ar. *yuskin* < *sükûn* < s-k-n)

*eger tilese*¹⁶ *ımgurtur*¹⁷ *esinni*¹⁸ *kalğaylar erdi*¹⁹ *turuğup*²⁰ *arçası üze haqîkat üze aning içinde*²¹ *nişânlar bar*²² *tiğme bir şabr kılğar*²³ *şükr kılğanka azu*²⁴ *helâk kıılır anlarını*²⁵ *munung*²⁶ *birle kim kazğandılar*²⁷ *tağı 'afv kılğay*²⁸ *üküşdir*²⁹ *tağı bilse*³⁰ *anlarını kim cedel kıluşurlar*³¹ *âyetlerimiz*³² *içinde yok anlarğa kaçıp kırtulğu yirdin* [73b/5-74a/2] (Şûrâ/33-35) "O, dilerse rüzgârı durdurur da onlar denizin üstünde durakalırlar. Elbette bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır. Yahut (içlerindeki) yaptıklarından dolayı onları helak eder, birçoğunu da affeder. Allah, böyle yapar ki, âyetlerimiz hakkında tartışanlar, kendileri için kaçacak bir yer olmadığını bilsinler." (DİB KM:486).

Ar. *yuskin* (*sükûn* < s-k-n) "bir şeyin hareket ettikten sonra durması" (Müfredat 504) kelimesinin karşılığı olarak yazılan, tarihî ve çağdaş Türk dili alanında tanımlanamayan *ımgurt*-fiili, *tingdür*- "rüzgâr vs.) dindirmek" ile notlanmıştır.

15

16 kolsa

17 tingdürgey

18 yilni

19 bolğaylar

20 tölengenler

21 munung içre

22 bilgüler turur

23 işkibey

24 yâ yoksa

25 yoğatğay anlarını

26 anı

27 kılmışları için

28 yime keçürür Tengri

29 köpdin

30 yime bilür

31 söz sözleşürler

32 nişân bilgü

Diğer tercümelere *tayandur-* (Rylands Nüshası) (Ata 2013:120) *amrut-* (< amı-r-(X)t-) (TIEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004:177); *tingdür-* (Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993:371) ile karşılanan *ımgurt-* “(rüzgâr vs.) dindirmek” anlamındadır.

ımgurt- fiili ile benzer dizilişli *toğurt-* “doyurtmak” (DLT 886) < to-đ-ğur-t-; *argurt-* “birisine yordurmak” (DLT 554) (< ar-ğur-t-) fiillerinden hareketle tanımlanamayan bir **ım-* kökü işaretlenebilirdi (< *ım-ğur-t-), fakat bunun yerine ET. *amı-* “sakin olmak” ve türevleri arasında bir ilgi kurmak daha makuldür: krş. *amul* “sakin, rahat”; *amur-* “sakin olmak, dinlenmek”; *amurtğur-* “teskin etmek” (EUTS 13; EDPT 164; UW 117-118).

ET. *amul* sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında alamorflu şekilleri ile görülmektedir: *abul* *abul*; *apal* *apal*; *apul* *apul* “yavaş yavaş, azar azar” (DS I:32-33; 283; 291). Bu alamorflardan biri de *umul* *umul* “yavaş yavaş, ağır ağır, hafif hafif” (DS VII:2474)’dır. Söz başında görülen *amul* > *umul* gibi bir /a-/ > /ı-/ değişmesi Harezmi Türkçesi dönemi için de kabul edilebilir. Ayrıca *amurtğur-* “teskin etmek” (UW 118; OTWF 748), Ar. *yuskin* “teskin etmek” ile aynı anlamdadır. Buna göre *ımgurt-* fiilini, *amurtğur-* (amı- > amır- > *amırt- > amırtğur-) > *ımgurt-* şeklinde açıklayabiliriz.

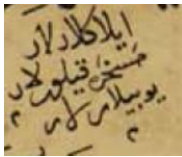
4. *ilekle*³³ (Ar. istihzâ)

*ol vaktin kim*³⁴ *keldi anlarğa yalavaçları açuğ huccetler*³⁵ *birle sewündiler ol nime birle kim*³⁶ *üşklerinde turur*³⁷ *biligdin tağı kapsadı*³⁸ *anlarını ol nirse*³⁹ *kim erdiler anıng birle ileklerler*⁴⁰ [46a/6-47b/1] (Mü'min/83). “Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince, sahip oldukları bilgi ile şımarıldılar (ve onları alaya aldılar). Sonunda alaya almakta oldukları şey kendilerini sarıverdi.” (DİB KM:475).

Ar. *vestehziüne*'nin (< *istihzâ* < *hz'* “hafif yollu dokunma ve alaya alma”) (Müfredat 1113) karşılığı olarak yazılan *ilekle-* tarihî Türk dili alanında başka bir metinde tanımlanamamıştır. Sözcük *maşhara kııl-* ve *yobıla-* ile notlanmıştır.

ilekle-, DLT'de *elükle-* “alaya almak, alay etmek, maskara etmek” (DLT 637)⁴¹; Rylands Nüshasında *tüşti olarka ne kim anıng birle elükler erdiler; biz tap kelgey-miz sanga elükleglilerdin* (Ata 2013:333); TIEM 73 Nüshasında *eliglendi kök yalavaçlar öndün tüşdi anlarğa kim eliglediler anlardın ol kim erdiler anıng birle eliglediler* (Ünlü 2004:42) Orta Asya Kur'an Tefsirinde *elükle-* “gülmek, alay etmek” (Borovkov 2002:106) şeklinde kayıtlanan *elikle-* / *elükle-* / *elükle-* ile ilgilidir.

Sözcük, Clauson ve Yüce tarafından /g/ ile okunmuştur: *eliğ* (EDPT 145); *elige-* “alay etmek, ayıplamak” (2014:119).

33

34 kaçan kim

35 bilgüle bittünlük

36 ol nirse birle kim

37 katlarında turur

38 yime yitiz tigrisinge tigdi

39 nime

40 maşhara kıırlar yobırlarlar

41 Sözcüğün yazımı ile ilgili DLT'de şu dipnot var: “Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *elük*, Clauson *eliğ*. Elif'te iptal edilmiş siyah esre, kahverengi üstün, lâm'da siyah ötre var. Yazma 155'te *elükle-* fiilinin üç biçiminde de lâm'da siyah ötre, kahverengi esre var; ancak mastarda lâm'ın ötresi iptal edilmiş. krş. Hakas *elik* “alay, istihza”; *elikte-* “alaya almak, biriyle eğlenmek”; Kırgız *elikte-* “maskaralık yapmak...”, birinin ... taklidini yapmak”; Kazak *elikte-* “alaya almak, biriyle eğlenmek”; Tuva *elekte-* “utandırmak” (DLT 60).

TİEM 73 Nüshasında “kötü dua etmek, dil uzatmak, ayıplamak, tekdir etmek” anlamında *iler-* şeklinde okunan (*yumşaklığın tilleri birle iler-*) (Kök 2004:59) fiil de aynı kökten olmalıdır, fakat CC’deki *ilik-* “alay etmek, eğlenmek” (Grønbech 1942:106) örneğinden hareketle *iler-* değil *ilek-* şeklinde okunmalıdır.

Sözcüğün kökü olan *il-*⁴² yine TİEM 73 Nüshasında “dil uzatmak”⁴³ anlamında görülmektedir: *eger sısalar antlarını ‘ahdlarında keşin ilseler dinizler içinde* (Kök 2004:134). Anadolu sahasında ise bu kökten türeyen *ilişikli söz* “imalı, nükteli söz, iftira” (TS III:2061) kayıtlıdır. Ayrıca çağdaş Türk yazı dillerinden Kazak, Kırgız ve Hakas Türkçesinde *elekle-*, *elikte-* ve *elügle-* (EDPT 145) tespit edilebilmektedir.

Sözcüğün Moğolcaya *eleg* “alay konusu, küçümseme, eğlenme, hor görme, yergi, aşağılama”; *elegle-* “birisile alay etmek veya birisine gülmek, eğlenmek, hicvetmek, yermek, küçümsemek” (Lessing 2003:490-491) olarak geçmiş olması /k/ ile okunması gerektiğini göstermektedir. Türkçeden Moğolcaya geçen sözcüklerde ince sıradan /-k/ > /-g/ değişimi yaygındır:

- Moğ. *çeçeg* “çiçek” (Lessing 2003:207); < ET *çiçek* “çiçek, ağaç çiçeği” (DLT 624).
- Moğ. *emgeg* “kötü sağlık, keder, hastalık, sakat veya kötürüm olma durumu, keder, üzüntü” (Lessing 2003:498); < ET *emgek* “sıkıntı” (DLT 637).
- Moğ. *kereg* “şey, nesne, madde, olay, mesele, konu, dava” (Lessing 2003:726); < ET *kerek* “gerek, lazım” (DLT 704).
- Moğ. *keseg* “bölüm, kısım, dilim, parça, grup, paragraf, bölüm, kısım, bir an, kısa süre, bazen, bazı zaman” (Lessing 2003:731); < ET *kesek* “bir şeyin parçası” (DLT 706).
- Moğ. *keüreg* “çatırtılı, gevrek, kırılğan, nazik, yumuşak” (Lessing 2003:736); < ET *kewrek* “ağaçların yumuşak olanları, kene otu” (DLT 707).
- Moğ. *seyreg* “seyrek, ince, aralıklı, yoğun olmayan, kıt, (ot, ağaç, nüfus vb. az” (Lessing 2003:1063); < ET *sedrek* “seyrek” (DLT 812). *gibi*⁴⁴.

ET. -gAk eki, işlek bir ek olup kılıcı isimler ve araç adları türetmiştir: *orğak* “orak” (< or- “biçmek, kesmek”); *ilgek* “çengel, kanca” (< il- “iliştirmek, asmak, takmak”) (OTWF 391); *saçgak* *kişi* “malını saçan (kişi)” (< saç- “saçmak, dağıtmak”) (DLT 797); *tezgek* “(iş vb. şeylerden) kaçınan” (< tez- “kaçmak”) (DLT 874).

Bu ek, Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren Harezmi ve Çağatay Türkçesinde -Ak biçiminde de görülür: *azağ* “yolunu şaşırın, nereden geldiği belli olmayan; baştan savan” (< az- “azmak, yolu şaşırarak, yoldan çıkmak”) (KB 2534); *évek* “acele, aceleci” (< év- “acele etmek, koşmak, çırpınmak, derhal yapmak, can atmak”) (KB 629) (Taş 2009:123-124); *öçek* “ocak” (< öç- “sönmek”) (NF 335); *kötek* “sopa, dayak, kötek” (< köt- dayak atmak, sopa ile dövmek”); *ölçek* “ölçek” (< ölç- “ölçmek”) (Eckmann 2012:54) *gibi*.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle *ilekle-* fiilinin *il-* fiil kökünden -Ak fiilden isim yapma eki (< ET. -gAk) (*ilek* şekli Moğ. aracılığı ile tanıklanabilmekte) + IA- isimden fiil yapma eki ile oluştuğu söylenebilir.

5. **kağaklamak**⁴⁵ (Ar. şefā‘at)

⁴² Söz başında görülen /e-/ ~ /i-/ nöbetleşmesi sözcüğün kapalı /e/’li olabileceğine işaret etmektedir. Meshed Nüshasında söz başı /e-/ ~ /i-/ fonemiktir ve bazı sözcüklerde bu alterasyon müstensih tarafından özellikle gösterilmiştir. Bu yüzden transkripsiyonda /é/ kullanılmamıştır.

⁴³ Sözcüğün bu anlamı daha sonra oluşmuş olmalıdır. krş. *il-* “iliştirmek, asmak, takmak”.

⁴⁴ Daha detaylı bilgi için bk.: Ersoy 2012.

*taķı*⁴⁶ *erklenmes*⁴⁷ *anlarķa kim okırlar*⁴⁸ *andın bisre*⁴⁹ ***ķapģaķlamakķa***⁵⁰ *meger ol kim erse kim tanuķluk birdi ĥaķķ birle*⁵¹ *taķı*⁵² *anlar bilürler* [91a/7-91b/2] (Zuhruf/86) "Onu bırakıp taptıkları şeyler şefaata edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaata edebilirler." (DİB KM:494).

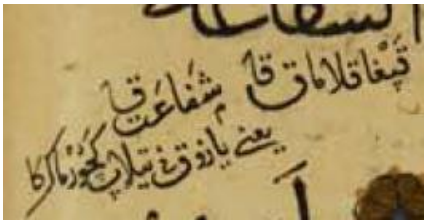
Başka bir metinde tanıklanamayan *ķapģaķlamak*, İslamî terimlerin Türkçe karşılıklarına güzel bir örnektir. Kur'an-ı Kerim'de 13 yerde terim anlamıyla geçen⁵³ *şefā'at* kavramı için Rylands ve Hekimoğlu Nüshalarında Türkçe bir karşılık verilmemiş, hep *şefā'at* şeklinde tercüme edilmiştir. TIEM 73 Nüshasında ise sadece 4 yerde *yazuķ keçrü ķılmaķ; yazuķ keçrü baģışlayu; yazuķ keçrü ķolmaķ; yazuķ keçürmek yumķı* şeklinde karşılanmıştır (bk. Kök 2004:5; 64; 225; Ünlü 2004:160).

"Şefaata" anlamındaki sözcüğün *ķapģa* "büyük kapı"; *ķapģaķ* "sadak kapağı"; *ķapģaķlan-* "kapaklanmak" ve *ķapuģ* "kapı" (DLT 683; 684) sözcüklerinin kökü olarak düşünülen **ķap-* "kapamak, kapatmak" (EDPT 583; OTWF 190) fiilinden geldiği söylenebilir. (krş. *ķapıl-* "hapsedilmek" (DLT 683)). Nitekim yine bu köke bağlayabileceğimiz *ķapģa-* fiili "sarmak, etrafını çevirmek; kapanmak, ihata etmek" anlamlarında Sanglax ve Abuşka lugatlerinde kayıtlıdır (Sang. 264v.2, 65; Abuş. 952).

Bu sözcük müstensih tarafından Kur'an kavramlarına Türkçe karşılık bulma gayreti ile oluşturulmuş olmalıdır. Sözcüğün izlerine tarihî ya da çağdaş Türk dili alanında rastlanmamaktadır.

Kur'an tercümelerinde Arapça kavramlara Türkçe karşılık vermek / bulmak / üretmek müstensihin tasarrufundadır. İslamî terimlerin Türkçe karşılıkları incelenirken Arapça sözcüklerin anlam bilimsel serüveni de dikkate alınmalıdır. Mesela *şefā'at* hakkında Rağib el-İsfahanî şu bilgileri vermekte: "yardım etmek ve halini sormak üzere başkasıyla birleşmek, bir araya gelmektir. Bu kelime, daha çok saygınlık ve mertebeye daha yüksek bir konumda olanın, daha aşağı bir düzeyde olan ile bir araya gelmesi anlamında kullanılır." (Müfredat 555).

İsfahanî'nin verdiği bilgiler *şefā'at* kavramının Kur'an-ı Kerim'deki anlamları içindir. Burada bilinmesi gereken asıl husus, "Arap dilinde *şim-fe-ayn* harflerinden türeyen tüm kelimelerin, her zaman iki ayrı şeyin birbirine yaklaşması anlamını kapsayacak şekilde kullanılması" (*İbn Manzûr Lisânu'l-'Arab* = Taşdelen 2015:83) olduğudur. **ķap-* ve *ķapģa-* fiillerinin anlamları *şim-fe-ayn* kök harflerinin anlamları ile benzerdir. Müstensih, *şefā'at* kavramına karşılık olarak Türkçe *ķapģaķlamak* sözcüğünü üretirken bunu dikkate almış olmalıdır.

45

46 yime

47 ırklenmes

48 ünderler ya' nî kulluķ ķılurlar

49 ya' nî iğidin öngin*

* özge

50 şefā' atķa ya' nî yazuķnı tilep keçürmekke

51 kōnilik birle ķnlik birle

52 yime

53 Bakara/48; 123; 254; Nisā/85; Meryem/87; Tāhā/109; Sebe/23; Yāsin/23; Zümer/44; Necm/26; Müddesir/48.

6. kömerlemiş⁵⁴ (Ar. vekil)

taķır⁵⁵ anlar kim tutundılar andın öngin dostlar⁵⁶ Tengri küdezgen turur⁵⁷ anlar üze taķır⁵⁸ ermes sen anlar üze kömerlemiş⁵⁹ [68a/7-68b/1] (Şûrâ/6). "Allah'tan başka dostlar edinenlere gelince, Allah onları daima gözetlemektedir. Sen onlara vekil değilsin." (DİB KM: 482).

Ar. *vekil* kelimesinin karşılığı olarak yazılan *kömerlemiş*, *ya'nî sakçı* şeklinde notlanmıştır. *Sakçı* Türkçe Kur'an tercümelerinde "gözcü, nezaret eden, koruyan, gözeten" gibi anlamlara gelen Ar. *hâris*, *hâfiz*, *ķā'im*, *vekil* sözcüklerinin karşılığı olarak sıklıkla kullanılmaktadır (bk. Sağol 1993:866; Üşenmez 2013:507-508).

Şûrâ suresinin 6. ayetinde geçen Ar. *vekil* kelimesi diğer tercümelerde *erklig* (Rylands Nüshası) (Ata 2013: 118); *küdezçi* (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004:175) *sakçı* (Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993:368) şeklinde tercüme edilmiştir.

"Vekil tutulan manası taşıyan *vekil* sözcüğü *fâ'il* formunda olmasına rağmen *mef'ül* formu anlamında" (Müfredat 1177) olduğu için sözcük, -miş eki ile türetilmiş olmalıdır.

kömerle- TİEM 73 Nüshasında, "musallat etmek" anlamında görülür (Ünlü 2004:541). Bu anlamdan hareketle türetilen *kömerlenmiş*, Ar. *cebbâr* "zorba" ve *muşayır* "dayatan, zorba, zorlayan" sözcüklerinin karşılığı olarak yazılmıştır (bk. Ünlü 2004:205; 209; 273):

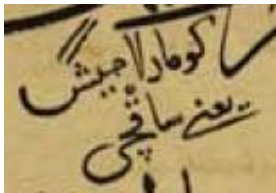
biz bilgenrek miz anı kim ayurlar ermez sen anlar üze kömerlenmiş pend bergil oķıģu birle kim ķorksa meniņ ķorkıtmaķım (Kâf/45) (Ünlü 2004:205).

Fakat dizinde *kömerlen-* "yardım edilmek" şeklinde gösterilmiştir (Ünlü 2004:541). Sözcüğün *kömerlenmiş* şeklinde madde başı yapılıp "dayatan, zorba, zorlayan" anlamının verilmesi gerekirdi.

Yine TİEM 73 Nüshasında, En'am suresinin 129. ayeti *mundaģoķ kömerler miz amarı yazuķluģ küç ķılıģlılarını amarı üze anın kim ķazģanurlar erdi* (Kök 2004:102) şeklinde tercüme edilmiştir. Sözcük, Kök tarafından dizinde *köm-* "idaresine vermek, musallat etmek, yardımcı vermek" şeklinde gösterilmiştir (2004:472). *köm-* "idaresine vermek, musallat etmek, yardımcı vermek" şeklinde bir fiilin olmadığını, fiilin *kömerle- r - miz* şeklinde bölünmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

"yardım" anlamında ilk defa Harezmi Türkçesi metinlerinde görülen *kömek*, *kömerlemiş* ile ilgili olmalıdır. *Süleymân yüz miņ arslan yüz miņ bars yüz miņ ķaplan yüz miņ bõri yüz miņ saģal kömek ıddı* (KE 142r); *Muħammed kelip Ħudeybiyyeķa tüşmiş tęp [taķı ķāfirler] kömek yıģıp keldiler* (KE 225v) (Ata 1997a: 201-324) şeklinde Kısasu'l-Enbiyâ'da kayıtlanan sözcüğe Ata tarafından "yardım" anlamı verilmiştir (1997b: 380). *Kömek* sözcüğü, çağdaş lehçelerde yaşamaktadır: Az. *kömek*; Kırg. *kömek*; Özb. *komek*; Tat. *kümek*; Kum. *kümek*; Hal. *kemäk* (ESTY V. 98). Sözcüğün etimolojisi hususunda doyurucu bir açıklamaya rastlanmamaktadır (bk. Gülensoy 2011:553; TMEN III: 606 (No. 1645); ESTY V. 98; EWT 289).

7. yadģın⁶⁰ (Ar. mehd)

54

55 yime

56 irkligler

57 saklaģan turur

58 yime

59 ya'nî sakçı

ol kim kıldı⁶¹ silerke⁶² yirni yađın⁶³ tağı kıldı sizke anıng içinde yollar bolğay mu kim siler⁶⁴ künülgey siz⁶⁵ [82b/7-83a/2] (Zuhruf/10) "O, yeryüzünü size beşik yapan ve gideceğiniz yere ulaşasınız diye sizin için orada yollar var edendir." (DİB KM:488).

Ar. *mehd* "çocuk için hazırlanan yatak, beşik", "hazırlanan, üzerine basılan yer" (Müfredat 1018-1019) kelimesinin karşılığı olarak yazılan "döşek, yatak" anlamındaki *yağın* Türk dili tarihinde ilk kez tanıklanmaktadır.

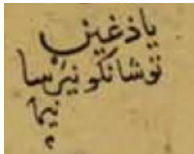
Diğer Kur'an tercümelerinde *töşek* (Rylands Nüshası) (Ata 2013:122), *beşik* (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004:180), *töşengü nirse* (Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993:373) ile karşılanan Ar. *mehd* kelimesi, Meşhed Nüshasında *yağın* ile karşılanmış, *töşengü nirse (nime)* ile de notlanmıştıır.

ET'de "yatak" anlamında, temel anlamı "(yere vs.) sermek, yaymak" olan (EDPT 883) *yağ* fiilinden türeyen *yağım* "yatak, şilte, halı vb. yaygı" (DLT 939) ile *yat*-dan türeyen *yatđu* "yatılacak yer" (EUTS 290) kullanılmıştır. *yağın* ise ilk kez tanıklanmaktadır.

-GXn eki, *köçgün* "göç eden" (< köç- göçmek") (KB 1274 vd.); *yağgun* "yaygın, taşan" (< yağ- "yaymak") (KB 35 vd.) *azgın* "azgın, azılı" (< az- "azmak, yolu şaşırmaq, yoldan çıkmak" (KB 2311) gibi örneklerde geçişsiz eylemlerden etken eylem sıfatı anlamını taşıyan sıfatlar, geçişli eylemlerden ise edilgen isimler türetmiştir (Taş 2009:126-127; Nalbant 2008:201; OTWF 327-329). Gabain, *bazgan* "çekiç, basan" (< bas- "basmak") sözcüğünü -GXn eki başlığı altında değerlendirmiştir (2007:52). Eraslan ekin soyut isimlerle alet isimleri teşkil eden fiilden isim yapma eki olduğunu belirtmektedir (Eraslan 2012:106).

8. *yata*-⁶⁶ (Ar. *yes'*emüne < se'm)

eger uluđsınalar⁶⁷ anlar kim üskinde⁶⁸ iğing üskinde⁶⁹ tesbiğ kılurlar anga tünle tađı⁷⁰ kündüz tağı anlar ermesler⁷¹ yatamaslar⁷² [61b/2-4] (Fussilet/38) "Eğer onlar büyüklük tasarlarsa, bilsinler ki Rabbinin yanında bulunanlar (melekler), gece gündüz hiç usanmadan onu tespih ederler." (DİB KM: 479).

60

61 törütti yarattı

62 sizke

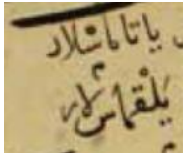
63 töşengü nirse*

* nime

64 siz

65 bu kintdin* ol kintke köni yolğa bargay siz

* kent

66

67 uluğluğ kılsalar

68 katında

69 katında

70 yime

71 irikmesler

72 yalqmaslar

Ar. yes'emüne < se'm "bir şeyin fazla kalmasından dolayı bıkkınlık duymak" (Müfredat 530) kelimesine karşılık olarak yazılan *yata-* "usanmak, bıkmak" anlamındadır. Sözcük, *yalq-* "bıkmak, usanmak" ile notlanmıştır. Moğolca kökenli *yata-* (< *yada-* "dayanıklılığı ve gücü olmamak, bıkmak; ihtiyacı olmak, acı çekmek; muktedir olmamak, yapamamak") (Lessing 2003:675) tarihî lehçelerde *yada-* olarak kayıtlıdır. "Gücü kuvveti olmamak, bitkinleşmek, ıztrıp çekmek, ihtiyaç içinde bulunmak, iktidarı olmamak" gibi anlamlara gelen *yada-* Anadolu sahasında *yada-* muztarip, muazzep olmak" (TS III:973) tarihî Kıpçak ve Çağatay sahasında ise "yorulmak, bitkinleşmek" anlamlarında görülür (Tuna 1972:243). *Yata-* sadece İbnü Mühennâ Lûgatinde kayıtlıdır, ancak buradaki anlamı "aciz olmak"tır (Battal 1934:87). Tarihî Türk dili alanında başka bir metinde tanıklanamayan *yata-* fiili Meşhed Nüshasındaki anlamı ve -d- > -t- değişmesi geçirmiş şekli ile ilk kez görülmektedir.

Sonuç

Tarihî derinliği ve coğrafi genişliği ile Türkçe, 7. yüzyıldan günümüze Japon Denizi'nden Avrupa içlerine kadar yazı dili olarak kullanılmıştır. Söz konusu tarihî derinlik ve coğrafi genişlikte konuşulan Türkçenin tam bir sözlüğünü hazırlamak ne yazık ki şu ana kadar mümkün olmamıştır. Bu sebeple de Türk dili tarihinde yalnızca bir kez görülen pek çok sözcük *hapax* olarak değerlendirilmiştir. Oysa yapılan son çalışmalarla *hapax* olarak değerlendirilen bazı sözcüklerin çağdaş lehçelerde yaşadığı anlaşılmıştır⁷³. Eldeki veriler dâhilinde, incelemeye aldığımız örneklerden *ımgurt-*, *kapğaklamak*, *kömerlemiş* ve *yağın* sözcükleri tarihî ve çağdaş Türk dili alanında tanıklanamamıştır. Bu sebeple birer *hapax* örneği olarak değerlendirilebilirler. Fakat bu durum incelenen örneklerin çağdaş lehçelerde yaşamadığı anlamına gelmemektedir. *Hapax* olarak değerlendirilen her sözcük Türkçenin bir lehçesinde / ağzında yaşıyor olabilir. Bunu tespit etmek, çoğu zaman güç, hatta imkânsızdır.

İlekle-, *il-* fiil kökünden türeyen "alay etmek" anlamında bir sözcüktür. *Yata-* ise tarihî Türk dili alanında daha önce tespit edilmiş *yada-* sözcüğünün fonetik varyantıdır, ancak Meşhed Nüshasındaki anlamı ile ilk kez görülmektedirler. İncelediğimiz sözcükler arasında belki de en ilgi çekici örnek *awuçmağ*'tır. Bu sözcük, sadece Kur'an tercümelerinde tespit edilebilmektedir. *Çıpuğ* ise tarihî Türk dili alanında daha önce *çıtığ* şeklinde hatalı okunan, Anadolu ağızlarında yaşayan bir göz hastalığı adıdır.

İncelediğimiz sözcükler, Meşhed Nüshasının ilgi çekici söz varlığından sadece birkaç örnektir. Yakında ilim âlemine kazandırılacak olan nüsha, Türkçenin tarihî söz varlığı çalışmaları için eşsiz bir kaynaktır.

⁷³ Konu ile ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Ölmez 2008; 2011; Uçar 2012; Yıldız 2011; 2014.

Kısaltmalar

Abuş. Abuşka Lugati; **Ar.** Arapça; **Az.** Azerbaycan Türkçesi; **DİB KM** Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali; **DLT** Dîvânü Lugâti't-Türk; **DS** Derleme Sözlüğü; **DTS** Drevnetyurkskiy Slovar'; **EDPT** An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish; **ESTY V.** Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov V; **EUTS** Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü; **EWT** Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen; **Hal.** Halaç Türkçesi; **KB** Kutadgu Bilig; **KE** Kısaşü'l-Enbiyâ; **Kırg.** Kırgız Türkçesi; **Kum.** Kumuk Türkçesi; **NF** Nehcü'l-Ferâdis; **OTWF** Old Turkic Word Formation; **ÖTS** Ötüken Türkçe Sözlük; **Özb.** Özbek Türkçesi; **Sang.** Sanglax; **Tat.** Tatar Türkçesi; **TMEN** Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen; **TS** Tarama Sözlüğü; **TT.** Türkiye Türkçesi; **TT. ağ.** Türkiye Türkçesi Ağızları; **UW** Uigurisches Wörterbuch.

Kaynakça

- Aptullah Battal (1934), *İbnü-Mühennâ Lûgati*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- ARAT, R. R. (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ATA, A. (1997a), *Nâşürü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî Kısaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (1997b), *Nâşürü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî Kısaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (2013), *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş- Metin-Nolar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (2006), *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk, C. I-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BLÄSING, U. (1992), *Armenisches Lehngut im Türkeitürkischen am Beispiel von Hemşin*, Dutch Studies in Armenian Language and Literature II, Amsterdam-Atlanta GA.
- BOROVKOV, A. K., (1963), *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII – XIII. vekov.*, Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- BOROVKOV, A. K., (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII. – XIII. Yüzyıllar)*, (Ruşadan Çevirenler: Halil İbrahim Usta – Ebülfez Amanoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, G. (1960), *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammed Mahdî Xan*, London.
- CLAUSON, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007), *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DANKOFF, R. (1995), *Armenian Loanwords in Turkish*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Derleme Sözlüğü* (1993), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DOERFER, G. (1967), *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen*, Band III, Wiesbaden.
- ECKMANN, J. (2012), *Çağatayca El Kitabı*, (Çeviri: Prof. Dr. Günay Karaağaç), İstanbul: Kesit Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. – AKKOYUNLU, Z. (2014), *Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL, M. (1991), *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Wiesbaden.
- ERSOY, F. (2012), *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Drevnetyurkskiy Slovar'* (1969), Leningrad.
- GABAİN, A. v. (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GRØNBECH, K. (1942), *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: Einar Munksgaard.
- GÜL, A. (2014), *British Library OR 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Dili) Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- GÜLENSOY, T. (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N)*, Ankara:

- Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAÇALIN, M. S. (2011), *Niyâzi Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar, el-Luğâtu'n-Nevâ'iyye ve'l-İstîhâdâtu'l-Çağâtâ'iyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARABACAK, E. (1992), *Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Dizin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Anabilim Dalı, (Doktora Tezi).
- Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 527 Kaynak Eserler /26, Ankara, 2006.
- KÖK, A. (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KÜÇÜK, M. (2014), *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LESSİNG, F. D., (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük*, C. I-II, (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEVİTSKAYA L. S., DİBO, A. vd. (1997), *Etimolojik Slovar Tyurkskih Yazıkov: Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi na bukvi "K, Q"*, Moskva: Yaziki Russkoy Kulturi.
- NALBANT, M. V., (2008), "Divânu Luğâti't-Türk'ün Söz Yapımı", *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, (Ed. F. Sema Barutçu Özönder), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nehcü'l-Ferâid üştmağların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu), Mağmûd bin 'Alî*, (2014), (Tıpkıbasım ve Çeviri yazı: János Eckmann; Yayımlayanlar: Semih Tezcan – Hamza Zülfiyar; Dizin-Sözlük: Aysu Ata), (Birleştirilmiş Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖLMEZ, M. (2011), "'Tek Örnek' Tek Örnek Değildir: Eski Türkçe üz 'sağır' Sözü Hakkında", *Mağmûd al-Kâşgarî'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divânu Luğâti't-Türk Sempozyumu (5-7 Eylül 2008)*, İstanbul, (Haz. Hayati Develi, Mustafa S. Kaçalın, Filiz Kırıl, Mehmet Ölmez, Tülay Çulha) s. 245-251.
- Rağıb el-İsfahanî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü* (Tercüme: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yolcu, Doç. Dr. Abdülbaki Güneş), İstanbul: CIRA, 2012.
- RÄSÄNEN, M. (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki.
- RÖHRBORN, K. (1977–1998), *Uigurisches Wörterbuch Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 1–6*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- SAĞOL, G. (1993), *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Sözlük*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Dili Anabilim Dalı, (Doktora Tezi).
- ŞİMŞEK, Y. – SERTKAYA, O. F. (2015), "Horezm Türkçesi ile Yapılan Kur'an Tercümelerinden Meşhed Nüshası Üzerine İlk Bilgiler I", *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/4, s. 1382-1412.
- ŞİMŞEK, Y. (2017), *Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi (Topkapı Nüshası, Giriş - Metin - Notlar - Dizin)*, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Tarama Sözlüğü*, (1995), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAŞ, İ. (2009), *Kutağgu Bilig'de Söz Yapımı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAŞDELEN, M. (2015), "Mu'tezile'de Şefa'at Anlayışı", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 10, s. 81-101.
- TİETZE, A. (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Luğatı*, (Birinci Cilt A-E), İstanbul: Simurg Yayınları.
- TUFAR, N. (2010), *Türk Dilinde Meronimi: Organ Adları*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdai Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- TUNA, O. N. (1972), "Osmanlıca Moğolca Ödünç Kelimeler", *Türkiyat Mecmuası*, C. 17, s. 209-250.
- UÇAR, E. (2012), "Eski Türkçe Hapaxlar", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 9.1. (Mart 2012): s. 73-100.
- ÜNLÜ, S. (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r/7). Giriş-İnceleme-Metin-Analitik Dizin*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÜŞENMEZ, E. (2013), *Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Satır Arası Türkçe-Farsça Tercümeli (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizin-Tıpkıbasım)*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- YILDIZ, H. (2011), "Yakutçayla Tanımlanabilen Hapax Legomenon'lar", *International Journal of Central*

Asian Studies 15, p. 21-42.

YILDIZ, H. (2014), "Yakutçayla Tanımlanabilen Hapax Legomenon'lar II: Ünsüzle Başlayan Hapax'ların Durumu", *Siberian Studies (SAD)* 2014, C. 2, S. 5, s. 37-54.

YÜCE, N. (2014), *Ebul Kāsım Cārullāh Maḥmūd bin 'Omar bin Muḥammed bin Aḥmed ez-Zamaḥşarī el-Ḥvārizmī Mukaddimetü'l-Edeb Ḥvārizm Türkçesi ile Tercümelî Şuṣter Nüshası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.